

02/24

ReOS

Recht der Osteuropäischen Staaten

Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)

Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS) –
scientific journal of legal sciences founded
by University of Göttingen (Germany)
with the purpose of knowledge sharing between
Western and Eastern Europe.

Publisher:

Prof. Dr. **Thomas Mann (Begr.)**, Institut für Öffentliches Recht, Lehrstuhl für Verwaltungsrecht, Georg-August-Universität Göttingen

Editorial board:

Prof. Dr. **Toma Birmontienė**, Professorin am Laboratorium für Menschenrechte, Institut für öffentliches Recht, Mykolas-Romeris-Universität (Litauen)

Prof. Dr. habil. **Sabina Grabowska**, University of Rzeszow (Polen)

Prof. Dr. **Thomas Mann (Begr.)**, Institut für Öffentliches Recht, Lehrstuhl für Verwaltungsrecht, Georg-August-Universität Göttingen

Prof. Dr. habil. **Joanna Marszalek-Kawa**, Nicolaus Copernicus University (Polen)

Prof. Dr. **Roman Melnyk (Schriftleitung)**, Hochschule des Rechts ("School of Law") der M. Narikbayev KAZGUU Universität (Kasachstan)

Dr. jur. **Bernhard Schloer**, DAAD-Langzeitdozent, Nationale Taras-Schewtschenko-Universität Kiew (Ukraine)

Dr. **Agne Tvaronaviciene**, Postdoc am Laboratorium für Mediation und nachhaltige Konfliktlösung, Institut für öffentliches Recht, Mykolas-Romeris-Universität (Litauen)

Dr. iur. **Azamat Egamberdiev**, Dozent des Lehrstuhls für Staatsrecht und Staatsverwaltung der Taschkenter Staatlichen Juristischen Universität beim Justizministerium der Republik Usbekistan

Partners

Netzwerk Ost-West

Deutsch-ukrainischer
rechtswissenschaftlicher Dialog e.V.

Rechtsdialog.org

www.uni-goettingen.de/reos

02/2024

ISSN 2199-6245

ReOS 02 / 2024

Inhaltsverzeichnis

Types of legislation efficiency: different scientific approaches <i>Volokhov Oleksii</i>	4
Specific procedure of annulment of Arbitral Award <i>Kravchenko Tetiana</i>	12
Comparative analysis of certain aspects of conducting secret investigative (search) actions in the legislation of Ukraine and the post-Soviet countries <i>Poplavska Alina</i>	18
Access to justice: people-centricity in action <i>Fuley Tetyana</i>	26

Types of legislation efficiency: different scientific approaches***Volokhov Oleksii****Candidate of Juridical Sciences,**Doctoral student at the Department of Theory of State and Law**Institute of State and Law named after V. M. Koretsky**National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine*

The purpose of the article is to consider and reveal the types of effectiveness of legislation through the prism of scientific approaches to the mentioned concept. Attention is focused on the fact that the diversity of scientific approaches, the ambiguity of the interpretation of the concept of “effectiveness”, the lack of normative consolidation of the criteria and types of effectiveness of legislation causes an active discussion of this issue and promotes the search for new approaches and proposals for updating the legislation. It was found that the question of types of effectiveness of legislation in the scientific literature is debatable. It was determined that the clarification and development of the classification of types of effectiveness of legislation will make it possible to form a single terminological apparatus that will allow to develop and structure a single integral system of evaluation of legislation, to improve and bring to the state of norms that are insufficiently effective to meet the needs of society. The main scientific approaches to types of legislation are considered. It has been updated that the main types of effectiveness of legislation include the following: legal and social effectiveness; direct and indirect; potential and real; social, psychological, political, special-legal, educational; the effectiveness of permissions, prohibitions, and obligations, regulatory and protective, behavioral, finitistic, axiological, motivational, moral. It is emphasized that the social effectiveness of legislation helps to achieve defined social goals and useful results for society, and thus can make positive changes in human legal awareness. Legal efficiency is achieved by compliance of the behavior of subjects with the prescriptions of the law. The analysis of various scientific approaches to determining the effectiveness of legislation made it possible to conclude that the main scientific problem remains insufficient development of the classification of types of effectiveness of legislation. The scientific novelty of the presented research consists in the development of theoretical support in the field of development of the categorical apparatus and the establishment of the essential features of the specified concept, namely, it is proposed to supplement the types of effectiveness of the legislation according to the criteria of the expected result, such as predictable and unpredictable effectiveness.

Види ефективності законодавства: окремі наукові підходи

Волохов Олексій Сергійович

кандидат юридичних наук,

докторант відділу теорії держави і права

Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Вступ. Наукове дослідження ефективності законодавства передусім пов'язане зі з'ясуванням його сутності, ознак, визначальних характеристик і видів. Ефективність законодавства належить до питань юридичної науки, до сьогодні не втрачає своєї актуальності й залишається дискусійною. Різноманітність наукових підходів, неоднозначність інтерпретації поняття ефективності, відсутність нормативного закріплення загальних критеріїв і видів ефективності законодавства зумовлюють активне обговорення цієї проблематики та пошук нових підходів і пропозицій до оновлення законодавства, яке буде відповідати ознакам ефективності, а отже, дієвості та результативності. Як зазначив колишній суддя Європейського суду П'єр Пескаторе, сама «мета закону полягає в тому, щоб бути ефективним і оперативним»¹. Питання видів ефективності законодавства в науковій літературі є дискусійним, оскільки деякі автори вказують замість видів ефективності їх рівні, інша група дослідників говорить про ступеневу форму ефективності. Деякі науковці заглиблюються в питання соціології права й намагаються визначити всі можливі напрями впливу законодавства на суспільні відносини. Особливої актуальності набуває ця проблематика в умовах швидкого прийняття й оновлення сучасного законодавства, у зв'язку із чим існує нагальна потреба

в переосмисленні підходів до вироблення критеріїв та диференціації видів ефективності законодавства. Забезпечення ефективного законодавства є важливою функцією правової держави, оскільки якісне й ефективне законодавство насамперед пов'язане з реалізацією принципу верховенства права. З'ясування сутності класифікації видів ефективності законодавства стане орієнтиром для розробки заходів та критеріїв оцінювання законодавства, сприятиме формуванню правових норм, які відповідатимуть міжнародним стандартам, і стане передумовою для формування сучасної системи правового моніторингу та соціально-економічного розвитку суспільства. Питання видів ефективності законодавства досліджувалося в працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Кіндрат П. В., Клещенко Н. О., Оніщенко Н. М., Жданник Н. П., Бірченко Ю. І., Нечипоренко А. О., Рабінович П. М., Рибікова Г. В., Грекул-Ковалик Т. А., Демчук П. В., Койдер А., Шовен Т., Ставецький Т., Вінчорек П., Палецький К., Куніш Ю. та інші.

Отже, з огляду на викладене **метою** цієї статті є розкриття видів ефективності законодавства через призму окремих наукових підходів.

Виклад основного матеріалу. Термін «ефективність» почав використовуватися, зокрема, у міжнародному праві із середини 20-го століття. Так, розрізняли поняття ефективності (фактичного дотримання) закону на відміну від чинності (обов'язкової сили) закону. «Принцип, згідно з яким правовий порядок, як ціле, має бути загалом

¹ Pescatore P. The Doctrine of Direct Effect: An Infant Disease of Community Law. *European Law Review*. № 8. 1983. P. 155.

ефективним, щоб бути дійсним, сам по собі є нормою», тобто «ефективність закону є умовою чинності права у визначеному сенсі»².

Активні дослідження правової категорії «ефективність законодавства» розпочалися в середині 60-х років минулого сторіччя. Основною проблемою розвитку цього наукового напрямку було те, що більшість науковців із подальшим розвитком спільних ідей схилилися до застосування підходів, характерних для окремих галузей права, що в кінцевому підсумку призвело до створення значного масиву різноманітних визначень і формулювань. Подальші спроби розвинути ідеї ефективності та її оцінки були здійснені вже в часи незалежності України сучасними науковцями, які узагальнили досвід попередників³.

Більшість наукових підходів об'єднує твердження, що ефективне законодавство повинно складатися з упорядкованих законів, які формують мету, заради якої вони були прийняті, та містять дієві механізми для реалізації. Вплинути на ефективність законодавства можна як в момент формування законодавства, коригуючи мету та засоби її досягнення, тобто покращуючи його якість, так і на етапі реалізації правових норм, у тому числі в процесі правозастосування. Поділяємо погляди Н. О. Клещенко, яка під ефективністю законодавства пропонує розуміти співвідношення між досягнутими результатами та поставленою метою⁴. Адаже ефективність законодавства можна вимірювати його внеском в укріплення правових основ державного і суспільного життя,

в реалізацію прав і свобод людини і громадянина⁵. Цікавим вбачається погляд на ефективність як на 1) початкову ідею, яку необхідно законодавчо закріпити за допомогою законодавчого процесу; 2) фактичну ситуацію, у якій необхідно приймати закони (середовище, у якому діє законодавчий процес); 3) результати законодавства (чого фактично досяг законодавчий процес)⁶.

Н. М. Оніщенко визначає ефективне законодавство як оптимальне співвідношення між досягнутим результатом упорядкування правом суспільних відносин і тими цілями, задля яких та чи інша норма приймалася⁷.

Можна сказати, що виникнення окремих наукових підходів до розмежування видів ефективного законодавства зумовлено різним тлумаченням поняття «ефективність законодавства», адже деякі вчені тлумачать його досить обмежено, зосереджуючись на досягненні мети й отриманому результаті, хоча інші намагаються виявити більше ознак та особливостей ефективності законодавства. У доктрині права розрізняють такі види ефективності законодавства: ефективність у широкому та вузькому розуміннях, юридичну та соціальну ефективність; ефективність реалізації законодавства, ефективність дії законодавства, ефективність механізму дії законодавства⁸; потенційну та реальну

² Kelsen H. Principles of International Law. The Lawbook Exchange. 2003. P. 414.

³ Кіндрат П. В. Ефективність законодавства: понятійно-термінологічний аспект. *Журнал «Правова інформатика»*. № 3 (43). 2014. С. 55.

⁴ Клещенко Н. О. Ефективність законодавства у фокусі повоєнної відбудови. *Альманах права*. Вип. 14. 2023. С. 238.

⁵ Удосконалення законодавства – основна мета законопроекування. Центр законопроектних студій URL: <http://lawdrafting.org/zakonodavstvo>.

⁶ Zamboni M. Legislative policy and effectiveness: a (small) contribution from legal theory URL: https://ial-online.org/wp-content/uploads/2018/11/Mauro-Zamboni_LEGISLATIVE-POLICY-AND-EFFECTIVENESS.pdf.

⁷ Оніщенко Н. М. Ефективність та якість законодавства у фокусі відбудови України. *Альманах права*. Вип. 13. 2022. С. 24.

⁸ Ждиняк Н. П. Ефективність забороняючих кримінально-правових норм : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Київ, 2021. С. 83.

ефективність; регулятивну та охоронну, позитивну та негативну; поведінкову, психологічну, соціально-виховну тощо.

Так, П. М. Рабінович залежно від загальносоціальних і юридичних передумов ефективності законодавства проводить умовну класифікацію видів ефективності на соціальну та юридичну. Соціальні цілі під час дії норми права досягаються тоді, коли забезпечуються соціальні інтереси суб'єктів і формується певний соціальний порядок. Юридичні цілі досягаються, коли повною мірою забезпечено реалізацію норми права та врегульовано суспільні відносини, для яких ухвалено той чи інший законодавчий акт⁹. Соціальна ефективність законодавства спроможна здійснити позитивні зміни у правосвідомості людини. Соціальна ефективність вимагає і від законодавця знати соціальну ситуацію та соціальні закони, що стосуються адресатів правових норм, які він встановлює. Юридична ефективність досягається шляхом відповідності поведінки суб'єктів приписам законодавства. Реалізація юридичної ефективності полягає у точному й неухильному виконанні прав та обов'язків, закріплених у законодавстві. Зі свого боку, А. О. Нечипоренко поряд з юридичним і соціальним видом ефективності законодавства вбачає моральну ефективність законодавства, адже це спроможне впливати на правосвідомість, правову культуру та моральність суспільства¹⁰.

Потрібно відмітити позиції Г. В. Рибікової та М. В. Колесник, які класифікують види ефективності законодавства, серед яких називають такі, як: 1) телеологічна, згідно з якою ефективність закону залежить від досягнення

поставленої мети; 2) аксіологічна, відповідно до якої ефективність законодавства залежить від його здатності забезпечити об'єктивно наявні потреби суспільства в правовому регулюванні суспільних відносин; 3) біхевіористська, згідно з якою ефективність залежить від того, наскільки сформульоване в межах норми правило поведінки відповідає сформованим у суспільстві зразкам поведінки; 4) технологічна, згідно з якою ефективність закону можна досягти за допомогою алгоритму дій, спеціально визначеного для ефективного досягнення соціально корисного результату; 5) економічна, відповідно до якої ефективність розглядається в ракурсі співвідношення отриманого ефекту до кількості витрат на його досягнення¹¹.

Польський дослідник А. Койдер розрізняє ефективність непряму – результативність законодавства за допомогою одночасної участі поза правових факторів, наприклад моральних, релігійних, етичних, і без цього посередництва – пряму ефективність¹².

Т. Шовен, Т. Ставецький, П. Вінчорек розрізняють три види ефективності законодавства – поведінкову (реальну), фіністичну й аксіологічну. Поведінкова ефективність закону підкреслюється самим фактом відповідності адресатів адресованим їм положенням, викладеним у стандартах до них. Фіністична ефективність законодавства розглядається як засіб для досягнення якоїсь мети. Фіністична, або телеологічна, ефективність (від латинського слова *finis*, що означає «мета, мета, намір») полягає в досягненні

⁹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права : навчальний посібник. Львів, 2007. С. 88.

¹⁰ Нечипоренко А. О. Ефективність законодавства як соціально-правова основа розвитку. *Юрист України*. № 2 (23). 2013. С. 46.

¹¹ Рибікова Г. В., Колесник М. В. Основні підходи до оцінки ефективності реалізації правових норм. *Порівняльно-аналітичне право*. № 8. 2014. С. 22.

¹² Kojder A. Ograniczenia skuteczności prawa. Skuteczność prawa. *Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego*, 27 lutego 2009 r. Warszawa, 2010. P. 43.

непрямої мети закону, тобто створення стану речей унаслідок правомірної поведінки. Аксиологічна ефективність підкреслює прийняття одержувачами правових норм цінностей, визнаних законодавцем гідними захисту¹³. Подібним чином розглядає питання ефективності К. Палецький. Крім поведінкової ефективності, він виділяє ефективність мотиваційну, тобто таку, яка передбачає мотивацію праці законодавця діяти відповідно до закону¹⁴. У рамках фіністичної ефективності автор проводить дихотомічний поділ на природну та соціальну ефективність (культурну). Перша означає досягнення запланованих результатів за допомогою права з відповідним регулятивним змістом у природному світі, тому залежить від знання законодавця відповідних законів природи. Соціально-культурна стосується досягнення законодавцем намічених результатів у впорядкуванні суспільного життя¹⁵.

Більш розгорнуту класифікацію запропонував Я. Врублевський, який відзначив поведінкову, психологічну, фіністичну та соціально-виховну ефективність законодавства. Ефективність поведінки означає, що досягнута пряма мета норми, тобто поведінка узгоджена з нею. Цей тип ефективності пов'язаний із змістовою мотивацією. Змістова мотивація має місце, коли правова норма вказує на те, як повинен поводитися адресат

у конкретних умовах, незалежно від цілей, які вона ставить перед собою¹⁶.

Другим видом ефективності є психологічна ефективність, яка стосується впливу закону на адресата самостійно від досягнення своєї прямої мети. Психологічна ефективність впливає на переживання адресата, включно з мотиваційними переживаннями та формуванням установок. Якщо це спонукає суб'єкта поводитися відповідно до норми, тобто реалізувати пряму мети норми, є необхідною умовою поведінкової ефективності, але якщо не призводить до реалізації прямої мети норми, оскільки адресат не вибирає визначену законом альтернативу або поводить не відповідно до закону, то тоді психологічна ефективність не призводить до ефективності поведінки. З свого боку, соціально-виховна ефективність зводиться до того, що опосередкована мета закону досягається шляхом створення конкретних цілей. Соціально-виховна ефективність впливає на мотивацію адресатів права, щоб переконати їх у тому, що правові норми є справедливими, чесними та є відповідним інструментом політики країни.

Зовсім іншу концепцію ефективності законодавства, яка доповнює існуючі класифікації, пропонує М. Кисільовський. Автор виділяє імплементаційну, системну та право-політичну ефективність¹⁷.

Також розрізняють такий вид ефективності законодавства, як «невидима». Французький вчений Ж. Карбоньє зазначав, що ефективність закону, який забезпечує свободу поведінки суб'єкта, полягає не у його (суб'єкта)

¹³ Chauvin T., Stawecki T., Winczorek P. Wstęp do prawoznawstwa. Warszawa 2012. P. 146.

¹⁴ Pałeczki K. Jurisprudence. Lecture outline. Law in the social order. Warszawa 2003. P. 172.

¹⁵ Kunysz J. Skuteczność prawa. *Administracja: teoria, dydaktyka, praktyka*. № 2 (35). 2014. P. 69. URL: [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka-r2014-t-n2_\(35\)/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka-r2014-t-n2_\(35\)-s67-93/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka-r2014-t-n2_\(35\)-s67-93.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka-r2014-t-n2_(35)/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka-r2014-t-n2_(35)-s67-93/Administracja_teoria_dydaktyka_praktyka-r2014-t-n2_(35)-s67-93.pdf)

¹⁶ Wróblewski Y. Effectiveness of law – theoretical concept and its application to the norms of criminal law. *Criminological, Forensic and Penitentiary Studies*. Vol. 9. 1979. P. 9–10.

¹⁷ Кісільовський М. Право неурядового сектору. *Аналіз функціоналізму* : навч. підручник. Варшава, 2009. С. 150.

діянні, а в самій свободі, тобто в можливості вибрати будь-який допустимий варіант поведінки. Такий закон має невидиму ефективність завдяки своєму психологічному впливу на людей¹⁸. С. Вронковська представляє ефективність законодавства в трьох аспектах, розрізняючи формальну, реальну й мотиваційну ефективність. Формальна ефективність здебільшого збігається з поведінковою ефективністю, тому що стандарти потрібно вважати ефективними, якщо вони реалізовані адресатами. Реальна ефективність зводиться до кінцевої ефективності через те, що коли суб'єкти здійснюють визначену правовою нормою процедуру, вони досягають задуманих законодавцем станів речі. Тому законодавець повинен точно визнати співвідношення між поведінкою, що визначається нормами, і результатами цієї поведінки. Якщо законодавство впливає на ставлення адресата таким чином, що він хоче здійснити визначену ним поведінку, це є ефективним у мотивації¹⁹.

Відповідно до результату впливу на відносини розрізняють «позитивну» та «негативну» ефективність законодавства. Як відмічає Ю. І. Бірченко, дія законодавства може мати «негативну ефективність» тоді, коли за результатами такої дії віддаляється досягнення намічених закріпленим правилом поведінки цілей. За загальним правилом, норми права мають ступінчасті цілі, які самі формуються у вигляді наближення до якогось далекого ідеалу (зменшення злочинності, підвищення народжуваності). Цілком очевидно, що за цих умов ефективність може набувати різних ступенів (рівнів). Ефективними потрібно визнати всі ті законодавчі акти, які будь-якою, навіть незначною, мірою забезпечують наближення хоча б до однієї соціальної мети. Підвищення

ступеня їхньої ефективності здійснюється в процесі вдосконалення законодавства і практики його застосування. Говорячи про «негативну ефективність», потрібно враховувати лише ті конкретні наслідки, які безпосередньо віддаляють суспільство від досягнення наміченої мети (таким чином, співвідношення між результатом і метою зберігається)²⁰. У науковій літературі також вирізняють потенційну (прогнозовану) та реальну ефективність законодавства. З потенційною ефективністю передусім пов'язують можливість реалізації законодавчих положень, яка перетворюється на реальну у зв'язку з процесом реалізації норми²¹.

Варто погодитися з науковими поглядами Т. А. Грекул-Ковалик, яка вказує на розмежування видів ефективності законодавства залежно від поширення ефекту в просторі, за часом і колом осіб, та ефективність дозволів, заборон і зобов'язань. Дуже слушною є думка про розподіл ефективності норм закону на регулятивну й охоронну залежно від типу суспільних відносин. Аргументуючи це тим, що ефект від норм, які мають регулятивну ефективність, виражається в безперешкодному, ефективному здійсненні прав і добровільному виконанні обов'язків. Охоронна ж ефективність виражається у зменшенні числа актів поведінки, що порушують правові приписи, пониженні рецидиву у випадках порушення конкретних норм²².

²⁰ Бірченко Ю. І. Деякі критерії оцінки якості та ефективності нормативно-правових актів. Наукові записки. Том 26. 2004. С. 9–10.

²¹ Почепцов Ю. Ефективність і дієвість права: теоретико-правові основи критеріїв виміру. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2019. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/7.pdf

²² Грекул-Ковалик Т. А. Види ефективності норм законодавства. *Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет конференції Lex-Line*. 2010. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=712

¹⁸ Актуальні проблеми теорії держави і права : навч. посіб. / Шевченко А. Є., Топчій В. В., Кудін С. В. та ін. Ірпінь, 2016. С. 66.

¹⁹ Kunysz J. P. 78.

Висновки. Отже, проаналізувавши різні наукові підходи до класифікації видів ефективності законодавства, можна дійти таких висновків. По-перше, проведений аналіз основних наукових підходів, які представлені в сучасній правовій науці, дає змогу встановити таку класифікацію видів ефективності законодавства:

1. Юридична та соціальна ефективність. Юридична ефективність спрямована на юридичні цілі, які досягаються за належної реалізації норм права та досягнення мети правового регулювання суспільних відносин, для яких ухвалені ті чи інші законодавчі акти, а соціальна ефективність забезпечується за умови врахування інтересів суб'єктів правовідносин і формування певного соціального порядку.

2. Пряма та непряма ефективність. Пряма ефективність досягається суто дією закону та чинним правопорядком, тоді як непряма ефективність зумовлена дією моральних, релігійних, етичних та інших факторів на застосування законодавства.

3. Потенційна та реальна ефективність. Потенційна ефективність вказує на можливість реалізації законодавчих положень, які часто відображені в їх меті й механізмах реалізації, а реальна ефективність визначається вже в процесі реалізації.

4. Соціальна, психологічна, політична, виховна ефективність. Соціальна ефективність законодавства спрямована на зміни у правосвідомості адресатів правових норм, зміни в соціальному середовищі. Психологічна ефективність стосується впливу закону на адресата, його переживання, включно з мотиваційними переживаннями та формуванням певних установок. Політична ефективність визначає роль законодавця в розробленні законів. Виховна ефективність впливає на мотивацію адресатів права, щоб переконати

їх у тому, що правові норми є справедливими, чесними.

4. Регулятивна й охоронна ефективність. Регулятивна ефективність законодавства виражається в безперешкодному, ефективному здійсненні прав і добровільному виконанні обов'язків. Охоронна виражається у зменшенні числа актів поведінки, що порушують правові приписи.

5. Поведінкова, фіністична, аксіологічна ефективність. Поведінкова ефективність законодавства підкреслюється фактом відповідності адресатів адресованим їм положенням, викладеним у стандартах до них. Фіністична ефективність законодавства розглядається як засіб для досягнення якоїсь мети, тобто створення стану речей унаслідок правомірної поведінки. Аксіологічна ефективність підкреслює прийняття одержувачами правових норм цінностей, визнаних законодавцем гідними захисту.

6. Позитивна та негативна ефективність. Позитивну ефективність мають законодавчі акти, які забезпечують наближення хоча б до однієї соціальної мети, а негативна ефективність віддаляє суспільство від досягнення наміченої законодавством мети.

По-друге, успішна політична реформа в Україні неможлива без формування ефективного законодавства, яке забезпечуватиме дієві механізми реалізації реформ в усіх сферах суспільного життя. Вплинути на ефективність законодавства можна як в момент формування законодавства, коригуючи мету й засоби її досягнення, тобто покращуючи його якість, так і на етапі реалізації правових норм, у тому числі в процесі правозастосування.

По-третє, для того щоб закон діяв, він повинен бути своєчасним і доцільним, відповідати системі наявних суспільних відносин. Для цього потрібно проводити постійний

моніторинговий аналіз законодавства, на основі якого була б змога відслідковувати причини неефективності закону. Так, наказом Міністерства юстиції України від 24 лютого 2020 року № 666/5 було затверджено відповідний Порядок, у якому вказано, що моніторинг спрямований на виявлення колізійних, декларативних, застарілих норм; усунення внутрішніх протиріч законів та інших нормативно-правових актів тощо; визначення доцільності правового регулювання й усунення прогалин у відповідній сфері регулювання²³.

Представлені наукові підходи свідчать про те, що «ефективність законодавства»

є надзвичайно широкою і багатогранною правовою категорією. Вважаємо, що було б доцільно доповнити види ефективності законодавства за критерієм можливості досягнення результату як ефективність передбачувана, тобто коли мета закону може бути досягнута в процесі реалізації, та непередбачувана, коли мета закону є недосяжною за наявного стану розвитку суспільних відносин. Нормативне закріплення таких видів ефективності законодавства дасть змогу на законодавчому рівні порушити питання персональної відповідальності суб'єктів законодавчої ініціативи за внесення та прийняття неякісних і неефективних законів.

---

²³ Демчук П. В. Законність як елемент принципу верховенства права у кримінальному праві : дис... канд. юр. наук :081 Право. Львів, 2023. С. 98.

Specific procedure of annulment of Arbitral Award

Kravchenko Tetiana

Assistant

Civil Law Cathedra of Charles University, Prague, Czech Republic

Arbitrators typically possess broad authority to take initiatives in gathering factual and legal evidence; however, they are seldom obligated to do so. This article focuses on identifying the factors that arbitrators may consider when exercising these powers. Key factors that discourage such initiatives include respect for party autonomy, the desire to prevent increased duration and costs of arbitration, the aim to maintain an appearance of impartiality, and the need to uphold predictability. The conclusion suggests that, in general, arbitrators should refrain from taking such initiatives unless specific justificatory factors are present, which this article also aims to explore.

The annulment of an arbitral award is a critical aspect of arbitration law, reflecting the delicate balance between the finality of arbitration and the need for judicial oversight. An arbitral award, once rendered, is generally binding on the parties; however, under certain circumstances, this award can be challenged and annulled. Understanding the specific procedures for annulment is essential for parties involved in arbitration, legal practitioners, and arbitrators themselves. This annotation explores the grounds for annulment, the procedural steps involved, and the implications of the annulment process in arbitration.

The grounds upon which an arbitral award can be annulled are typically governed by national laws and international treaties, such as the UNCITRAL Model Law and the New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards.

Arbitration serves as a vital mechanism for resolving disputes outside traditional court systems. Central to this process is the role of the arbitrator, who not only adjudicates the dispute but also possesses the authority to gather evidence. However, this authority is complex and often limited by various factors. Additionally, once an arbitral award is rendered, it is typically final and binding, yet there are grounds and procedures for challenging and potentially annulling such awards. This annotation delves into both the authority of arbitrators in evidence gathering and the annulment procedures for arbitral awards.

I. Introduction

International arbitrators are typically granted considerable discretion regarding procedural matters, and the advantages of this flexibility are well-recognized. Each dispute possesses unique characteristics that are crucial for determining the most suitable procedures for resolution. Arbitrators exercise their discretion to tailor the procedure to the specific context of the case.

However, while a procedural void may be permissible at the outset of an international arbitration and tolerated until the key characteristics of the case relevant to the appropriate procedure become clear,

this void becomes increasingly problematic as the arbitration progresses into the evidential stage¹.

There are several issues that typically attract attention in procedural orders at the early stages of arbitration. Generally, the rights and opportunities of the parties – such as the number of written submissions, disclosure rights, the structure of witness statements, and the examination of opposing witnesses – are all regularly regulated.

¹ Park W. W. *Arbitration's Protean Nature in Arbitration of International Business Disputes*. Oxford University Press, 2006. 463 p. (457 p.)

However, what is often absent is clear guidance on the role of the arbitral tribunal itself in the proceedings. Normally, this aspect is not addressed later in the arbitration either, as arbitrators tend to protect their freedom of procedural action fiercely.

A crucial aspect of the arbitral tribunal's role in any international arbitration is the initiatives it may take to gather factual and legal evidence. Although this is vital for the conduct of proceedings, it remains largely unaddressed within the general framework of procedural silence.

The situation could be more manageable if arbitrators were guided by a relatively uniform and accepted set of considerations when deciding on such initiatives. While these considerations would not be binding, they would provide parties with a clearer understanding of what to expect, thereby avoiding the impression of arbitrary actions by the arbitrators.

The elucidation of principles that could guide arbitrators in exercising their discretion may be found in legal literature or potentially in guidelines from reputable bodies, such as the IBA Arbitration Committee.

Despite the scarcity of commentary on arbitrators' initiatives to obtain factual evidence, there is a considerable body of work addressing their initiatives to secure legal evidence. Much of this commentary focuses on the *iura novit curia* principle (the court knows the law), which has developed within various civil law procedural systems². A significant contribution to this topic

is the 2008 report by the International Commercial Arbitration Committee of the International Law Association, titled "Ascertaining the Contents of the Applicable Law in International Commercial Arbitration" (the 'ILA Report')³.

The ILA Report focuses on a specific aspect of the broader topic concerning arbitrators' initiatives to obtain factual and legal evidence. As noted in the report, it does not seek to address the following issues:

1. The authority of arbitrators to inquire about facts and to autonomously order measures related to evidence, such as the appearance of fact witnesses, document production, site visits, or expert testimony.
2. The ability of arbitrators to characterize or recharacterize legal relationships.
3. The power of arbitrators to determine or modify causes of action.

The ILA Report explores potential sources of law and commentary related to its topic, concluding that very few exist. Instead, it identifies several general principles deemed "intrinsic to international commercial arbitration" that should guide an arbitrator's behavior in this context. According to the report, arbitrators should primarily allow the parties to initiate legal inquiries, while it remains their duty to issue an award based on a standard of correct legal application. When adequate legal material is lacking, arbitrators are encouraged to conduct their own inquiries within the boundaries set by the parties and to allow the parties an opportunity to respond to these initiatives. The report also offers specific recommendations that build on these general principles, addressing particular circumstances such as public policy rules, special proceedings

² Demolitsa A. The Equivocal Power of the Arbitrators to Introduce Ex Officio New Issues of Law. *ASA Bulletin*, 2009. 426 p. (27 p.); Kessedjian C. Principe de la contradiction et arbitrage. *Revue de l'arbitrage*, 1995. 381 p. (3 p.);

Lew J. D. M. *Iura novit curia* and Due Process in *Liber Amicorum Serge Lazareff*. Editions A. Pedone, 2011. 397 p. (281 p.); Waincymer J. International Arbitration and the Duty to Know the Law. *J. Intl. Arb.*, 2011. 201 p. (28 p.);

³ Radicati di Brozolo L. G., Friedman M. *Ascertaining the Contents of the Applicable Law in International Commercial Arbitration*. International Law Association, International Commercial Arbitration Committee, Final Report. 2008.

like defaults and expedited interim relief, and cases where applicable law remains uncertain despite following other recommendations.

This article aims to examine the gathering of factual and legal evidence in a more comprehensive manner than the ILA Report, treating the subject as a conceptual whole. It identifies two primary concerns for arbitrators' initiatives: respect for party autonomy and the need to save costs and time. Additionally, it highlights several other considerations. The article expresses skepticism regarding the assertion that parties generally seek an award aligned with an objective standard of correctness in fact and law beyond what they themselves present, as clarified by the arbitrators in specific situations. The overarching conclusion is that arbitrators should exercise greater restraint than is commonly assumed. Furthermore, it is essential for arbitrators to consult with the parties as early as possible regarding their views on initiatives to obtain factual and legal evidence, and to consider addressing this in an early procedural order.

The article will be structured as follows: first, a framework for conceptualizing arbitrators' initiatives will be presented. Second, it will establish that while arbitrators possess a generalized power to take initiatives to gather evidence of fact and law, they are not under a generalized enforceable obligation to do so. Finally, the discussion will focus on the circumstances under which, in the absence of such an obligation, arbitrators should or should not take these initiatives.

II. Nullification and Non-Enforcement of an Arbitration Award

(a) Overview

The primary legal consequence of arbitrators' actions is the potential nullification of the arbitration award at the arbitration's location or the refusal to recognize and enforce it elsewhere.

Grounds for setting aside or denying recognition and enforcement of international

arbitration awards are typically limited and specific. A party aiming to challenge the legal validity of an award may realistically cite: (i) a violation of the right to be heard; (ii) a failure to treat the parties equally; (iii) issues arising from *ultra petita*; and (iv) concerns regarding procedural efficiency.

(b) Right to be Heard

Many prominent arbitration systems mandate that arbitrators inform the parties about any new facts, legal arguments, or authorities they intend to rely on in their award, allowing the parties the opportunity to respond. This is clearly the case in France. In Switzerland, however, it is considerably more challenging for a court to intervene in an arbitration award based on this principle. Intervention is warranted only when the parties could not have reasonably anticipated that the arbitral tribunal would rely on specific legal propositions, necessitating the arbitrators to disclose these to the parties and permit their comments.

In extreme situations, the initiatives taken by arbitrators may hinder or even undermine the parties' contributions. It is solely the initiatives of the parties that fulfill their right to be heard. The actions of arbitrators must not limit the parties' ability to present evidence, legal authorities, and arguments, nor restrict their opportunity to respond to the submissions of the opposing party⁴.

(c) Equal Treatment of the Parties

When an arbitrator takes the initiative to gather evidence related to facts or legal issues, it is not done without purpose, and there is a strong likelihood that such actions will influence the substantive outcome of the case. As such, these initiatives can have a significant impact. Arbitrators are obligated to treat all parties equally, and any procedural decision that has a

⁴ B. Berger and F. Kellerhals, *International and Domestic Arbitration in Switzerland* 374 (2d ed., Sweet & Maxwell 2011):

decisive effect poses a risk of infringing upon this principle. However, if the arbitrator can demonstrate that they would have acted similarly regardless of which party benefited, this can help ensure adherence to the principle of equality. The credibility of such assertions would be enhanced if the arbitrator establishes clear guidelines at the beginning of the case regarding the conditions under which they may exercise their discretion to seek additional factual and legal evidence.

(d) Ultra Petita

In arbitration, the prevailing view is that an award is considered ultra petita only if it extends beyond the relief sought by the parties, rather than if the reasoning exceeds the parties' submissions, provided the outcome remains within the relief requested. Consequently, arbitrators typically do not need to be overly concerned about challenges based on ultra petita. However, as noted by Gary Born⁵, some arbitration systems diverge from this general principle and are more inclined to scrutinize awards for ultra petita grounds. In these cases, certain reasoning – such as the introduction of new legal issues or arguments that differ from those presented by the parties – may be deemed sufficient for an ultra petita objection.

(e) Procedural Efficiency

It can be argued that arbitrators should refrain from taking initiatives to gather evidence of facts and law if such actions would significantly disrupt the arbitral process⁶. This argument is strengthened by the fact that, unlike court proceedings, the costs associated with both the arbitrators and the arbitration process are borne directly by the parties. Inefficient interventions, particularly late initiatives, can lead to substantial expenses for the parties involved.

Supporters of this viewpoint may reference the emergence of a general principle of procedural

efficiency in international arbitration. However, regardless of how developed this principle may be, it cannot currently serve as a viable basis to challenge an arbitration award. Consequently, it does not impose an objective limitation on the arbitrators' authority to take initiatives in obtaining factual and legal evidence.

In summary, in extreme situations where arbitrators introduce new or unexpected considerations without allowing the parties to respond, or where their inquisitorial approach completely undermines the parties' ability to challenge the evidence, a violation of the right to be heard may occur, leading to legal repercussions. This scenario would represent an objective limitation on the powers of arbitrators. In all other circumstances, arbitrators possess broad discretion to take initiatives in gathering factual and legal evidence.

III. Requirements under Sanction of Nullity

9.39 Pursuant to Art. 829(1) nos 5 and 6 CCP, an award can be annulled if it does not comply with the requirements set out by Art. 823 (2) nos 5, 6 and 7 CCP and if it has been rendered after the expiry of the applicable deadline.

(a) Summary Exposition of the Reasons

9.40 Article 823(2) no. 5 mandates that arbitral awards include a summary exposition of the reasons, detailing the logical process the tribunal followed to reach its decision⁷.

9.41 The tribunal must provide reasons for its decisions on both claims and counterclaims, including in cases decided ex aequo et bono⁸, as well as for related objections⁹. This requirement applies to any disputed legal or factual issues deemed relevant by the tribunal. However, arbitral tribunals are not obligated to address every argument presented by the parties, particularly

⁵ Born G. B. *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 2009. 2608 p.

⁶ Kaufmann-Kohler G. *Globalization of Arbitral Procedure*. *Vand. J. Transnat'l L.*, 2003. 1321 p. (1313 p.)

⁷ Art. 819, Italian Code of Civil Procedure.

⁸ Tribunal Milan. no. 11786, 03.10.2009.

⁹ Art. 829(1) no. 12, Italian Code of Civil Procedure.

those deemed immaterial or moot due to prior decisions on key issues¹⁰. When arguments are disregarded, it's advisable for the tribunal to explicitly state this in the award to prevent challenges based on *infra petita* (Art. 829(1) no. 12 CCP) or breach of the principle of contradiction (Art. 829(1) no. 9 CCP)¹¹.

9.42 The necessity for reasoned awards aligns with the principle of award-judgment equivalence, which holds that arbitration is a form of adjudication. Unlike other dispute resolution methods such as mediation or conciliation, adjudication relies on legal syllogisms and is governed by adversarial principles ensuring a fair trial. Both the Constitutional Court (referencing Art. 111(6) of the Constitution)¹² and the European Court of Human Rights (referencing Art. 6(1) of the ECHR)¹³ have affirmed that transparency in the adjudicator's logical reasoning is essential for fairness. This transparency allows parties to verify the correctness of decisions, consider available remedies, and assess the overall legitimacy of the adjudicator's conduct.

9.43 The requirement in Art. 823(2) no. 5 is compulsory for arbitral tribunals. However, one might question whether this requirement can be waived by the parties through their arbitration agreement or procedural rules established per Art. 816-bis CCP. This waiver is possible when the Geneva Convention's Art. VIII applies¹⁴, as it takes precedence over rules in international instruments¹⁵. Furthermore, it has been argued that providing reasons in arbitral awards is not a public policy requirement under the Geneva Convention¹⁶.

¹⁰ Civil Court of Appeal. no. 12123, 17.05.2013.

¹¹ Art. 829, Italian Code of Civil Procedure.

¹² Cf. Corte Cost. no. 395, 21.12.2004.

¹³ ECtHR. no. 926/05, 16.11.2010.(para. 90.91).

¹⁴ Art. 8, Geneva Convention.

¹⁵ Court of Appeal Genua. no. 166., 02.05.1980.

¹⁶ Geneva Convention

9.70 The preclusion established by Art. 821(1) takes precedence over other preclusions outlined in Art. 829(2) CCP, which states that an award cannot be challenged for procedural rule violations unless the relevant objection was raised during the first act of defense. This is because Art. 821(1) specifically addresses the annulment grounds associated with delayed awards¹⁷.

9.71 When the preclusion in Art. 821(1) is activated, the expiration of the deadline does not relieve the arbitral tribunal of its obligation to render the award, although it cannot be challenged on the grounds of delay. Parties may still pursue damages from the arbitrators for delays, provided the conditions in Art. 813-ter are met¹⁸.

9.72 If the notice is served correctly and timely, the arbitral tribunal must declare the termination of the proceedings if it confirms that the deadline has indeed expired (Art. 821(2) CCP). This decision will be formalized as an award¹⁹, which can be challenged under any applicable grounds, particularly under Art. 829(1) no. 10 CCP for failing to adjudicate on the merits when it was required. If the proceedings are validly terminated under Art. 821(2), any party wishing to resolve the dispute will need to initiate a new arbitration with a different tribunal, while the arbitrators may still be held liable under Art. 813-ter if the conditions are met.

9.73 An award issued despite the deadline expiration, especially if it addresses the merits or procedural issues instead of terminating the proceedings, is challengeable under Art. 829(1) no. 6 CCP²⁰. There is some debate regarding whether this challenge can only be initiated by the party that served the notice per Art. 821(1)²¹ or if it can

¹⁷ Court of Appeal Milan. no. 729, 07.11.2012.

¹⁸ Art. 813, Italian Code of Civil Procedure.

¹⁹ G. Ruffini G., Boccagna S., Bertollini P. 358 p.

²⁰ № 744, 19.01.2015 p.

²¹ G. Ruffini G., Boccagna S., Bertollini P. 357 p.

also be brought by the other party. If a delayed award is annulled under Art. 829(1) no. 6, the original dispute will then be adjudicated by the competent Court of Appeal²² under Art. 830(2) CCP, provided the relevant conditions for applicability are satisfied²³.

VI. Conclusion

In general, there are significant arguments in favor of arbitrator passivity when it comes to gathering factual and legal evidence. Parties involved in arbitration typically seek to maximize their autonomy, and any proactive measures taken by arbitrators may infringe upon this fundamental principle, which is highly valued in international arbitration. Such initiatives from arbitrators can often lead to increased time and costs associated with the arbitration process. Furthermore, these actions may benefit one party over the other, raising questions about the arbitrator's motivations. This introduces an element of uncertainty; while the parties' actions are generally considered 'known knowns,' the arbitrators' actions can be seen as at best 'known unknowns' and often 'unknown unknowns.'

Contrary to common belief, arbitrators are generally obligated to apply the law only based on the factual evidence and legal arguments provided by the parties, rather than taking a more active role.

Except for the approximate pre-decision initiatives discussed in section II(b), any arbitrator initiative diminishes party autonomy. Typically, earlier initiatives lead to a greater reduction in

autonomy, but they also tend to be more favorable in terms of cost and time. Initiatives that pertain to the scope of the issues, or that limit it, usually incur lower costs than those that broaden the scope. Additionally, initiatives that alter the expected outcome can raise more concerns regarding the arbitrator's impartiality than those that simply affirm that outcome.

Arbitrators must ensure that they fully comprehend the parties' arguments and the implications of the legal authorities presented. This process may require them to ask questions to clarify the parties' positions, which could lead the parties to modify or enhance their legal stances, subsequently affecting the factual and legal evidence they provide. However, arbitrators should focus solely on achieving a thorough understanding of the parties' submissions, without introducing new factual or legal evidence due to any dissatisfaction they might have with those submissions.

Additionally, arbitrators need to make sure that any formal deficiencies in the parties' submissions do not result in substantive prejudice. This could involve the arbitrators identifying apparent formal shortcomings and allowing the parties to respond accordingly.

For this reason, and in keeping with the principle of party autonomy, arbitrators are generally advised to present their suggestions for initiatives related to factual and legal evidence to the parties, rather than pursuing such initiatives on their own.

²² Art. 829 (1), Italian Code of Civil Procedure

²³ Art. 830 (2), Italian Code of Civil Procedure

Comparative analysis of certain aspects of conducting secret investigative (search) actions in the legislation of Ukraine and the post-Soviet countries

Poplavska Alina

Investigator of the crime investigation department

committed in conditions of armed conflict

*Investigative Department at the Main Department of National Police of Ukraine
in the Chernihiv region, Ukraine*

ORCID: 0000-0001-7814-3122

The author of the article carried out a comparative analysis of certain provisions of the legislation regulating the conduct of secret investigative (search) actions in Ukraine and post-socialist states, such as the Republic of Moldova and the Republic of Latvia. The choice of these countries is due to their being part of the USSR.

A common feature is that the current CCPs of Ukraine, Moldova and Latvia were adopted in the 2000s, that is, more than 10 years after the collapse of the USSR.

In addition, it should be noted that the main similar procedural feature of the NSRD of Ukraine, Moldova and Latvia is their consolidation in the rules of the Criminal Procedure Code and the authorization of persons (investigator, criminal prosecution officer) who investigate criminal proceedings (criminal case) to organize and conduct them.

However, during the analysis, a number of distinctive features were revealed in the procedure for determining the grounds and obtaining permission to conduct secret investigative measures (unified term according to Recommendation Rec(2005)10 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding “special methods of investigation” of serious crimes, including terrorist acts (from April 10, 2005) In Ukraine, unlike Moldova and Latvia, in our opinion, judicial control has a wider scope of powers. The novelty for the Ukrainian legislation is a clear list of persons against whom special investigative measures can be applied and a longer period for drawing up protocols on the results of the NSRD, as well as the possibility of conducting an inspection of publicly inaccessible places without a court decision, with the consent of the persons.

Based on the results of the study, conclusions were drawn about the feasibility of introducing a longer term for drawing up and sending protocols in the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as about developing a mechanism for sending protocols to the investigator and prosecutor.

**Компаративний аналіз окремих аспектів проведення
негласних слідчих (розшукових) дій в законодавстві України
та держав пострадянського простору**

Поплавська Аліна Миколаївна

слідчий відділу розслідування злочинів

учинених в умовах збройного конфлікту

слідчого управління Головного управління Національної поліції

в Чернігівській області, Україна

ORCID: 0000-0001-7814-3122

Вступ. Загальновідомим є той факт, що Україна понад 70 років перебувала у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Це справило неабиякий вплив на правову систему не тільки України, але й інших союзних держав. Проте в 1991 році Україна здобула незалежність, але ще до 2012 року розслідування злочинів регулювалося нормами Кримінально-процесуального кодексу України, затвердженому в 1960 році. Лише 05.07.2012 був прийнятий і 20.11.2012 набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК).

Після проголошення незалежності Україна розвивається у проєвропейському напрямі, тож і новий КПК розробили з урахуванням практики європейських держав, відступивши від радянських постулатів.

Потрібно зазначити, що в 1991 році Союз Радянських Соціалістичних Республік припинив своє існування, унаслідок чого утворилися 15 незалежних республік, частина з яких також активно інтегрується у європейські спільноти.

Враховуючи, що понад 30 років відбувається процес самостійного розвитку держав, які перебували у складі СРСР, вважаємо за доцільне провести порівняльний аналіз кримінального процесуального законодавства України й окремих держав пострадянського простору на прикладі Республіки Молдова та Латвійської Республіки.

Отже, з огляду на викладене **метою цієї статті** є порівняльний аналіз окремих аспектів проведення негласних слідчих (розшукових) дій згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, Республіки Молдова та Латвійської Республіки, а також пошук спільних та відмінних ознак і виокремлення положень, які можуть бути ефективними у вітчизняному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження зарубіжної практики проведення негласних слідчих (розшукових) дій є дуже актуальним і може принести корисні наукові здобутки для впровадження у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство. Ряд українських вчених вивчали нормативно-правові акти як європейських держав, так і європейських держав пострадянського простору (цю конкретизацію вважаємо доцільною, аргументуючи тим, що ці держави мають спільний радянський вплив на формування власних правових систем, а після проголошення незалежності перелічені країни вибрали проєвропейський вектор розвитку). Серед таких науковців можемо назвати Албул С. В., Корнієнко М. В., Бугайчук А. А., Шинкаренко І. І., Коломієць Н. В.

Вважаємо за доцільне розпочати компаративний аналіз, зазначивши, що законодавство, яке регулює відносини у сфері кримінального процесу вибраних нами для

порівняння держав, має кілька спільних ознак, таких як кодифіковані нормативно-правові акти (кодекси), прийняття й набуття чинності на початку XXI століття, через понад десять років після проголошення незалежності. Водночас цікавим для роздумів є те, що Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова¹ було прийнято у 2003 році, Латвійської Республіки² – у 2005 році, а Кримінальний процесуальний кодекс України³ – у 2012 році.

З одного боку, цей факт може свідчити про більш активну інтеграцію Молдови та Латвії у європейський правовий простір, а з іншого – про можливість для України запозичити нові напрацьовані законодавчі практики, які показали свою ефективність у застосуванні.

Однією з новел Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України⁴ є негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД), положення про організацію та проведення, а також перелік і визначення яких містяться у статтях глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії». У ч. 3 ст. 246 вказано, що рішення про проведення НСРД приймає слідчий, прокурор, а випадках, передбачених цим кодексом, слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Разом із тим потрібно відмітити, що

в Кримінально-процесуальному кодексі України⁵, який прийнятий 28.12.1960 (набув чинності 01.04.1961) та який втратив чинність 19.11.2012, відсутній інститут негласних слідчих (розшукових) дій.

Дослідивши кримінально-процесуальне законодавство окремих держав, акцентуємо увагу на тому, що у ст. 133 КПК Молдови⁶ вживається таке словосполучення, як «спеціальні розшукові заходи», а у ст. 210 КПК Латвії⁷ – «спеціальні слідчі дії». У матеріалах відділу судової статистики, аналітичної роботи та узагальнення судової практики апарату Вищого антикорупційного суду «Огляд практики Європейського суду з прав людини з питань використання спеціальних методів досудового розслідування злочинів [проведення негласних слідчих (розшукових) дій] та особливостей відкриття матеріалів, які стали підставою для їхнього проведення»⁸ вказано, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) надає визначення «спеціальні методи розслідування злочинів» як відповідні слідчі дії, що в ч. 1 ст. 246 КПК України⁹ визначаються як негласні слідчі (розшукові) дії. У цьому ж дослідженні зазначено, що такий

¹ Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова, прийнятий 14.03.2003 № 122-XV (зі змінами і доповненнями станом на 12.04.2024). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=2743;-22 (дата звернення 13.08.2024).

² Кримінально-процесуальний кодекс Латвійської Республіки, прийнятий 21.04.2005. URL: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> (дата звернення 13.08.2024).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 13.08.2024).

⁴ Там само.

⁵ Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05. Втратив чинність: 19.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення 13.08.2024).

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Огляд практики Європейського суду з прав людини з питань використання спеціальних методів досудового розслідування злочинів [проведення негласних слідчих (розшукових) дій] та особливостей відкриття матеріалів, які стали підставою для їхнього проведення (рішення, ухвалені ЄСПЛ та внесені до бази даних HUDOC, за період з 1997 по 2021 рік). Вищий антикорупційний суд. Київ. 2022 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/reviews/echr_covert.pdf (дата звернення: 15.08.2024).

⁹ Там само.

інструментарій має за основу правовий досвід ряду європейських країн¹⁰.

Підсумувавши викладене, можемо стверджувати, що в сучасному національному кримінальному процесуальному законодавстві та правових системах досліджуваних нами країн, незважаючи на лексичні відмінності у визначеннях, таємні або, інакше кажучи, негласні методи розслідування злочинів внесено до КПК та їх проведення належить до компетенції уповноважених органів слідства¹¹.

Далі нами буде послідовно досліджено окремі особливості проведення НСРД в КПК Молдови, Латвії та України в розрізі компаративного аналізу.

Виходячи з того, що КПК Молдови був прийнятий раніше, ніж у Латвії та Україні, розпочнемо аналіз окремих положень кримінально-процесуального законодавства Республіки Молдова. На думку вітчизняного вченого А. Бугайчука, КПК Молдови має значно деталізований структурний поділ залежно від конкретної процесуальної дії чи рішення¹². Ця думка науковця підтверджується в процесі подальшого дослідження змісту КПК.

У КПК Молдови в ст. 57 глави 1 розділу III наведено визначення «офіцер з кримінального переслідування» та його повноваження, а саме ним є особа, яка від імені держави в межах своїх повноважень здійснює кримінальне переслідування по кримінальних справах і вчиняє інші дії, спеціально передбачені законом¹³. Крім цього, у п. 4 ч. 2

ст. 57 КПК Молдови чітко вказано, що офіцер з кримінального переслідування подає пропозицію прокурору про звернення з клопотанням до судової інстанції для отримання санкції на здійснення кримінально-процесуальних дій, спеціальних розшукових заходів і застосування спеціальних засобів примусу, які здійснюються тільки на підставі санкції судді з кримінального переслідування¹⁴.

Здійснюючи порівняльний аналіз, потрібно з'ясувати, чи є посада офіцера з кримінального переслідування аналогом посади такої уповноваженої особи, як слідчий, згідно із ст. 40 КПК України¹⁵. Із цією метою звертаємося до Рекомендації Rec(2005)10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо «спеціальних методів розслідування» тяжких злочинів, включно з терористичними актами (від 10.04.2005)¹⁶, у якій йдеться про те, що «спеціальні методи розслідування» являють собою методи, які застосовуються компетентними органами для виявлення підозрюваних під час досудових розслідувань тяжких злочинів і для отримання інформації таким способом, щоб не попереджати цільових осіб, а «компетентні органи» означає органи правопорядку, судові та слідчі органи, які беруть участь у санкціонуванні або виконанні спеціальних методів розслідування відповідно до національного законодавства.

Для більш чіткого розуміння зупинимося на визначенні, хто є офіцером з кримінального переслідування. Відповідно до ч. 1 ст. 57 КПК Республіки Молдова, ним є особа, яка від імені держави в межах своїх повноважень

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Артем Бугайчук. Закон як джерело кримінального процесуального права держав пострадянського простору. *Національний юридический журнал: теорія і практика. Республіка Молдова*. 2019. № 2-2 (36). URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/103-108_7.pdf (дата звернення: 16.08.2024).

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Рекомендації Rec(2005)10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо «спеціальних методів розслідування» тяжких злочинів, включно з терористичними актами (від 10.04.2005). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260347__260412.

здійснює кримінальне переслідування по кримінальних справах і вчиняє інші дії, спеціально передбачені законом, крім цього, згідно з п. 4 ч. 2 ст. 57 офіцер з кримінального переслідування, крім інших, має повноваження подавати прокурору пропозиції про звернення з клопотанням до судової інстанції для отримання санкції на здійснення кримінально-процесуальних дій, спеціальних розшукових заходів або застосування процесуальних заходів примусу, які здійснюються тільки на підставі санкції судді з кримінального переслідування. Можемо висловити думку, що в цій частині прослідковується певна схожість у визначенні повноважень зі слідчим Національної поліції України.

Отже, проаналізуємо окремі особливості організації та проведення спеціальних розшукових заходів згідно з КПК Молдови та НСРД згідно з КПК України.

Розглянемо ст. 133 КПК Молдови¹⁷, де в ч. 3 вказано, що спеціальні розшукові заходи можуть проводитися щодо підозрюваного, обвинуваченого або особи, стосовно якої наявні докази або про її сприяння підготовці чи вчиненню злочину, або про отримання чи передачу нею коштів, майна чи відомостей, які стосуються кримінальної справи, а в ч. 4 ст. 133 міститься положення про те, що спеціальні розшукові заходи можуть проводитись і щодо постраждалого, потерпілого, цивільного позивача, свідка або родича відповідних осіб, якщо наявна безпосередня загроза його життю, здоров'ю або свободі, якщо це необхідно для запобігання злочину або якщо існує очевидний ризик безповоротної втрати або спотворення доказів, разом із цим, згідно з ч. 4 цієї статті, такі заходи проводяться тільки на підставі письмової вимоги або письмової згоди осіб, вказаних у цій частині.

¹⁷ Там само.

У статтях глави 21 КПК України¹⁸ «Негласні слідчі (розшукові) дії» відсутня така конкретизація суб'єктів, стосовно яких законодавство дозволяє проводити НСРД.

На нашу думку, чіткий перелік осіб, стосовно яких можуть проводитись НСРД, може виступати своєрідним «запобіжником» щодо порушення конституційних прав і свобод людини та зловживань з боку слідчих під прийняття ними рішень про доцільність проведення таких заходів, тому така правова конструкція може бути взята до уваги вітчизняними законодавцями.

Крім того, у п. 1 ч. 1 ст. 134 КПК Молдови¹⁹ вказано, що спеціальні розшукові заходи можуть проводитися на підставі санкції судді з кримінального переслідування, та наведено перелік таких заходів, а в п. 2 зазначеної статті перелічені заходи, які проводяться із санкції прокурора, водночас у ч. 3 ст. 135 містяться положення про те, що спеціальні розшукові заходи, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 134 санкціонуються суддею з кримінального переслідування на підставі мотивованого клопотання прокурора, а передбачені п. 2 ч. 1 ст. 134 – прокурором на підставі мотивованого клопотання офіцера з кримінального переслідування або в силу повноважень.

Повернувшись до характеристики способу отримання дозволу на проведення НСРД, відмітимо, що в українському кримінальному процесуальному законодавстві наявні певні відмінності в цьому порядку, оскільки, керуючись нормами статей глави 21 КПК України²⁰, з урахуванням практичного досвіду роботи на посаді слідчого органу досудового розслідування НПУ, стверджуємо, що дозвіл

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

на проведення НСРД у формі ухвали надає слідчий суддя, розглянувши клопотання слідчого, погоджене прокурором, або клопотання, яке самостійно має право подати прокурор, згідно з ч. 4 ст. 246 КПК України²¹, прокурор має право самостійно (без звернення до слідчого судді) прийняти рішення у формі постанови про проведення однієї негласної слідчої розшукової дії – контролю за вчиненням злочину, а також важливо відмітити, що слідчий не бере участі у прийнятті рішення про проведення такої НСРД, як контроль за вчиненням злочину. Тобто в Україні більш ширший судовий контроль проведення НСРД порівняно з Молдовою, оскільки саме слідчий суддя приймає остаточне рішення про дозвіл чи відмову в задоволенні клопотання про проведення всіх передбачених КПК НСРД, за винятком контролю за вчиненням злочину.

Також цікавим для дослідження є стаття 136 КПК Молдови²², де вказано порядок протоколювання спеціальних розшукових заходів, у ч. 4 йдеться про те, що розшуковий офіцер не пізніше ніж за десять днів після припинення проведення такого заходу або спливу строку його проведення, надає протокол з результатами й матеріалами спеціального розшукового заходу офіцеру з кримінального переслідування або прокурору, який протягом п'яти днів приймає рішення про те, чи стосуються результати справи. У ч. 3 ст. 252 КПК України²³ закріплені суттєво жорсткіші вимоги щодо строків передачі протоколів про проведення НСРД з додатками, а саме: ні пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту їх припинення протоколи мають бути передані прокурору.

Вважаємо, що в Молдові більш раціональний підхід до визначення строків

передачі протоколів, оскільки це дає більше часу на якісне їх складання уповноваженим особам, крім цього, протоколи можуть бути передані офіцеру з кримінального переслідування або прокурору, а в Україні тільки прокурору, що певним чином обмежує слідчого у володінні повним обсягом інформації щодо кримінального провадження, досудове розслідування якого він здійснює.

Цікавими й незвичними для практикуючого слідчого в Україні є певні положення КПК Латвійської Республіки²⁴, де в ч. 1 ст. 26 вказано, що повноваження на ведення кримінального процесу від імені держави належить тільки посадовим особам указаних у чинному законі установ, яким вони надані у зв'язку з посадою, яку обіймають ці особи, наказом керівника установи або постанови керівника кримінального провадження. Водночас у ч. 1 ст. 27 КПК зазначено таке: особою, що спрямовує процес, є посадова особа або суд, який веде кримінальний процес у цей час, а вже в ч. 2 ст. 27 конкретизовано посади таких суб'єктів, у пункті 1 вказано, що особами, що спрямовують процес на стадії розслідування, є слідчий або у винятковому випадку – прокурор.

У ст. 28 КПК Латвійської Республіки²⁵ визначено, хто є слідчим, це посадова особа слідчої установи, уповноважена проводити дізнання в кримінальному процесі за наказом керівника слідчої установи, конкретизація, яких саме слідчих установ, відсутня. Відповідно до п. 1 ст. 29 КПК, слідчий має право приймати будь-яке процесуальне рішення та вчинити будь-яку процесуальну дію або доручити члену слідчої групи або виконавцю процесуальних завдань вчинити процесуальну дію в порядку, встановленому законом.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

Перейдемо до дослідження безпосередньо спеціальних слідчих дій, які викладені у статтях глави 11 КПК Латвійської Республіки²⁶. У ч. 1 ст. 210 вказано, що спеціальні слідчі дії, передбачені цією главою, проводяться у випадку необхідності отримання інформації про обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному процесі, без повідомлення осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та осіб, які могли б надати цю інформацію, у ч. 2 цієї статті зазначено, що спеціальні слідчі дії проводяться особою, що спрямовує процес, або установами та особами, які діють від її імені, на підставі постанови слідчого судді. Звернувшись до Рекомендації Rec(2005)10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо «спеціальних методів розслідування» тяжких злочинів, включно з терористичними актами (від 10.04.2005)²⁷, можемо говорити про те, що спеціальні слідчі дії за законодавством Латвії аналогічні змісту НСРД за КПК України.

Також, відповідно до п. 1 ст. 212 КПК Латвійської Республіки²⁸, спеціальні слідчі дії здійснюються на підставі постанови слідчого судді, за винятком випадків, передбачених цією главою, що аналогічно вимогам КПК України, разом із цим наявна цікава норма в п. 2 ст. 212 КПК Латвії, яка говорить про те, що рішення слідчого судді не є необхідним, якщо всі особи, які працюють чи проживають у місці, недоступному для публіки під час здійснення цієї дії, згодні на проведення спеціальної слідчої дії, у статтях КПК України, які регулюють порядок проведення НСРД, відсутня така обставина, як відсутність необхідності дозволу слідчого судді на проведення такої слідчої дії за умови наявності

згоди осіб.

Вважаємо, що процес встановлення такої згоди осіб може зашкодити цілям проведення спеціальної слідчої дії, тобто намір її проведення цілком імовірно може стати відомим іншим особам, що, зі свого боку, ставить під загрозу кінцеву мету розслідування, проте, з іншого боку, така згода може певною мірою розвантажити судову систему, але це питання потребує окремого дослідження.

Висновки. На основі викладеного доходимо висновку, що в кримінальному процесуальному законодавстві України, Республіки Молдов та Латвійської Республіки наявний ряд спільних ознак, проте є певні відмінності, які проаналізовані в цьому дослідженні.

Основною спільною ознакою виділимо закріплення в КПК вищевказаних трьох країн «спеціальних методів розслідування злочинів», які в законодавстві окремої держави можуть мати відмінне лексичне визначення, але за своєю суттю їх зміст аналогічний.

Крім цього, керуючись знанням, здобутими під час практичної діяльності на посаді слідчого органу досудового розслідування Національної поліції України, вважаємо за доцільне висловити думку про необхідність перегляду положень КПК України в частині надсилання матеріалів НСРД після завершення їх проведення протягом 24 годин прокурору в кримінальному провадженні, опираючись на досвід КПК Республіки Молдова, де такий строк становить п'ять днів, а також вказано, що матеріали можуть надсилатись і особі, яка проводить слідство, і прокурору.

На нашу думку, в КПК України потрібно такий строк збільшити до 72 годин, оскільки це дасть змогу якісно, без помилок скласти протоколи про результати проведення НСРД, ґрунтовно дослідити інформацію, отриману під час здійснення таких заходів, оскільки обсяг такої інформації може бути

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

доволі значний і 24 години – надто короткий, на нашу думку, термін для її належного опрацювання та фіксації. Також вважаємо, що в подальшому на прикладі КПК Молдови потрібно розробити з урахуванням наукових досягнень, досвіду практичних працівників, судової практики правовий механізм

надходження матеріалів НСРД слідчому та прокурору, оскільки слідчий НПУ здійснює досудове розслідування кримінального провадження та в більшості випадків є ініціатором проведення НСРД і може володіти більшим обсягом даних щодо обставин вчинення злочину.

Access to justice: people-centricity in action***Fuley Tetyana****PhD in Law (Candidate of Juridical Sciences),**Head of the Department of scientific judicial research and scientific methodological support of judicial education,**National School of Judges of Ukraine, Kyiv, Ukraine**ORCID: 0000-0002-9800-8785*

The purpose of the article is to study the main features of the concept of “access to justice” based on a people-centred approach, according to the OECD Recommendation of the Council on Access to Justice and People-Centred Justice Systems (2023). The Recommendation builds on the OECD People-Centred Justice Framework and Principles (2021) and other OECD work in the area of access to justice since 2013, and enriches existing initiatives by countries, civil society and other international organisations designing and delivering people-centred legal and justice services, and strengthening access to justice.

The author has compared the notion of the term “people-centricity” in the OECD documents and publications of Ukrainian scholars and concluded that it has been understood quite differently. Ukrainian scholars consider people-centricity through so-called “normative lenses”, and their logic might be described as following: since the Constitution of Ukraine (Art. 3) provides that the human being are recognised in Ukraine as the highest social value, human rights and freedoms and their guarantees determine the essence and orientation of the activity of the state and the main duty of the state is to affirm and ensure human rights and freedoms, therefore, these constitutional provisions *eo ipso* indicates the “people-centricity” as the basis of the state functioning in various spheres. However, a people-centred approach is not limited to enshrining relevant prescriptions in the constitution. In OECD Recommendation “people-centricity” refers to a human-centred approach that “places people at the core when designing, delivering, implementing and evaluating public policies, services and legal procedures within and beyond the justice system” considering the legal and justice needs of people, not institutions, relying on people-centred justice data as powerful tools to better grasp the justice gap. It not only takes into account the perspectives and needs of specific groups and communities, including those in vulnerable situations (e.g. women, children, indigenous groups, elderly and people with disabilities), but also designs legal, justice and related services, based on empirical understanding of people’s legal and justice needs, preferences and capabilities, recognising the significant impacts of access to justice on people’s well-being.

Доступ до правосуддя: людиноцентризм у дії

Фулей Тетяна

кандидат юридичних наук, начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України
ORCID 0000-0002-9800-8785

Вступ. Після початку повномасштабного вторгнення Україна суттєво активізувала діяльність щодо інтеграції до провідних міжнародних структур, і в липні 2022 р. подала заявку на вступ до Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР). Ця міжнародна організація (англ. *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) об’єднує майже 40 найбільш економічно розвинених країн (більшість держав Європейського Союзу, Швейцарія, Норвегія, США, Канада, Австралія, Південна Корея, Японія та ін.) з високим доходом громадян і високим індексом людського розвитку, тому її часто називають “клубом успішних країн”; на країни-члени організації припадає понад 62% світового ВВП¹. Заснована в 1948 р. спершу як Організація європейського економічного співробітництва для допомоги в реалізації плану Маршалла для відновлення Європи після Другої світової війни, вона зазнала трансформації з регіональної у глобальну організацію в 1961 р. з приєднанням США та Канади, і відтоді має на меті просування політик, які покращують економічний і соціальний добробут людей². Гасло ОЕСР – “Кращі політики для кращого життя”

¹ Горбатюк Л. Шлях до “клубу успішних країн”: що дає Україні членство в ОЕСР та як його досягти. *Європейська правда*. 17 листопада 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/11/17/7173714/>

² Ковтун Т. Що вступ до ОЕСР дасть українському бізнесу. *Економічна правда*. 26 грудня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/26/695440/>

(англ. *Better policies for better lives*) – якнайкраще відображає її місію.

Прикметно, що однією з ключових тем ОЕСР останнього десятиріччя є доступ до правосуддя (англ. *access to justice*). У цьому питанні держави-члени ОЕСР керуються Цілями сталого розвитку (далі – ЦСР), що проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй від 25 вересня 2015 р. № 70/1³. Зокрема, ціль 16.3 передбачає “сприяти верховенству права на національному та міжнародному рівнях та забезпечувати рівний доступ до правосуддя для всіх” (далі – 16.3 ЦСР). У прагненні реалізувати 16.3 ЦСР та впровадити дієвий доступ для правосуддя для усіх, ОЕСР керується людиноцентричним (англ. *people-centred*) підходом (інші можливі варіанти перекладу – людиноорієнтований, орієнтований на людину/людей та под., для мети цієї статті використовуватимуться як синоніми). 12 липня 2023 р. Рада ОЕСР схвалила Рекомендації з доступу до правосуддя та людиноцентричних систем правосуддя (далі – Рекомендації ОЕСР № 0498)⁴, які вважаються “правовим

³ United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. P. 30. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>

⁴ Recommendation of the Council on Access to Justice and People-Centred Justice Systems, No. 0498. Adopted on: 12.07.2023. OECD Legal Instruments. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0498>

інструментом” (англ. *legal instrument*). Враховуючи, що у жовтні 2022 р. ОЕСР визнала Україну потенційним членом, та беручи до уваги, що деякі з вимог щодо членства в органах ОЕСР збігаються з тими, що містяться в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС або є вимогами щодо членства в ЄС, відтак, вивчення напрацювань та досвіду ОЕСР у сфері доступу до правосуддя з урахуванням людиноцентричного підходу видається актуальним та своєчасним.

Зауважимо, що вітчизняні науковці, які досліджували проблематику доступу до правосуддя (до прикладу, І. Верба, І. Жаровська, Ю. Ірха, О. Козакевич, Н. Сакара, О. Овчаренко та ін.) не розглядали це явище крізь призму людиноцентричного підходу. Навпаки, останнім часом побільшало прихильників ідеї, що доступ до правосуддя є “окремим правом людини і громадянина”⁵, або ж розглядається “в об’єктивному та суб’єктивному розуміннях”, тобто є “частиною об’єктивного права, комплекс норм права у межах чинного позитивного права” та водночас “за своєю суттю воно є суб’єктивним правом, тобто індивідуальним, що належить кожній людині”⁶. Набагато аргументованішими видаються міркування розглядати доступ до правосуддя як складний правовий механізм, що є сукупністю заходів і засобів⁷, або крізь

⁵ Козакевич О.М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис... д-ра філософії : 081. Право. Одеса, 2021. С. 61.

⁶ Верба І. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2016. С. 33.

⁷ Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : монографія. Львів : Вид. ЛКА, 2007. С. 185. Цит за: Ірха Ю.Б. Сучасні підходи до розуміння поняття «доступ до правосуддя». У зб: Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Черні вці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Київ : Видавництво ВАІТЕ, 2020. С. 28.

призму вимог верховенства права⁸. Незважаючи на дедалі більшу увагу науковців до цієї теми, зокрема, стосовно еволюції поняття “доступ до правосуддя”⁹, його сучасне розуміння потребує глибшого наукового осмислення.

Мета статті – на підставі аналізу Рекомендації ОЕСР № 0498, а також матеріалів глобальних форумів, які проводилися ОЕСР, з’ясувати суть та основні риси, які характеризують поняття “доступ до правосуддя” з урахуванням людиноцентричного підходу, а також основні шляхи поліпшення доступу до правосуддя, які впроваджуються в державах-членах ОЕСР протягом останніх років.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що схвалені у 2023 р. Рекомендації ОЕСР № 0498 є результатом більш ніж десятирічної системної та систематичної роботи у цій царині. Починаючи з 2013 р. ОЕСР провела понад 30 заходів (круглі столи високого рівня, світові форуми, експертні дискусії) з тематики доступу до правосуддя, на яких піднімалися різні аспекти цієї проблематики. Тому для розуміння суті підходу ОЕСР важливо зупинитися на найголовніших етапах його роботи, що передували схваленню цих рекомендацій.

У 2016 р. ОЕСР та Ініціатива відкритого суспільства (англ. *Open Society Justice Initiative*) об’єднали зусилля, щоб отримати краще розуміння потреб правосуддя та сприяти ефективному доступу до правосуддя, та

⁸ Москаль Р. Вимоги верховенства права стосовно доступу до правосуддя. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 36-49. doi: <https://doi.org/10.33270/01201152.36>

⁹ Ірха Ю. Б. Еволюція поглядів на зміст та сутність поняття «доступ до правосуддя». В кн.: Принципи судочинства в Україні та проблеми їх реалізації судами : колект. монограф. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Кириченка. Дніпро : ЛІРА, 2022. С. 41.

ініціювали глобальне дослідження юридичних потреб та доступу до правосуддя, за результатами якого у 2019 р. виданий посібник *Legal Needs Surveys and Access to Justice*¹⁰, у якому проаналізовано та узагальнено дані 55 національних досліджень, проведених за попередні 25 років. Варто зауважити, що Україна потрапила в цей пул, і в згаданій публікації використані результати двох українських досліджень: 1) *Legal Capacity of the Ukrainian Population*, проведеного у 2010 р. на замовлення *Open Society Foundations*, у ході якого опитано 2 463 осіб (особисте інтерв'ю, англ. *face-to-face*)¹¹; 2) *Ukraine Justice Needs and Satisfaction Survey*¹², що проведене в 2016 р., – опитано 6 559 осіб (також *face-to-face*), результати якого є у вільному доступі також українською мовою¹³. Посібник *Legal Needs Surveys and Access to Justice* містить основу для розуміння та вимірювання юридичних потреб, а також методичні рекомендації та типові запитання для охоплення трьох основних компонентів ефективного доступу до правосуддя: 1) характер і обсяг незадоволених юридичних потреб та потреб у правосудді (англ. *the nature and extent of unmet legal and justice needs*); 2) вплив незадоволених юридичних потреб і потреб у правосудді на окремих осіб, громаду та державу (англ. *the impact of unmet legal and justice needs on individuals, the community and the state*); 3) як конкретні моделі правничої допомоги та вирішення спорів використовуються для задоволення потреб (англ. *how specific*

models of legal assistance and dispute resolution are utilised to meet needs)¹⁴.

Дослідження юридичних проблем, з якими стикаються люди в повсякденному житті, та існуючих способів їх вирішення стали основою для подальшого пошуку шляхів удосконалення доступу до правосуддя. З огляду на “економічний” профіль організації, ОЕСР намагалася пов’язати питання доступу до правосуддя з інклюзивним (економічним) зростанням, поставивши, однак, у центр людину¹⁵. Це заклало підвалини людиноцентричного підходу та розглядалося як необхідні кроки для досягнення 16.3 ЦСР – забезпечення доступу до правосуддя для всіх; ці кроки починаються з кращого розуміння правових/юридичних потреб людей – усіх людей, не залишаючи нікого осторонь (англ. *Leaving no one behind*) і переосмислення традиційних підходів до надання юридичних і судових послуг, зосереджуючись, перш за все, на задоволенні потреб людей. Послуги мають бути “персоналізованими” та реагувати на людину та ситуацію.

У 2021 р. ОЕСР презентувала рамковий документ для людиноцентричного правосуддя (англ. *Framework and Good Practice Principles for People-Centred Justice*) (далі – Рамка ОЕСР)¹⁶. Запропоновані у ньому принципи мають на меті допомогти особам, які формують політику, судовій гілці влади та іншим заінтересованим особам оцінити та вдосконалити правову та інституційну основу

¹⁰ OECD/Open Society Foundations, *Legal Needs Surveys and Access to Justice*. OECD Publishing, Paris, 2019. URL: <https://doi.org/10.1787/g2g9a36c-en>

¹¹ Там само, с. 26.

¹² *Justice Needs in Ukraine: Legal Problems in Daily Life*. HiiL, The Hague.

¹³ *Затребуваність правосуддя в Україні. 2016. Правові питання у щоденному житті*. URL: https://www.hiil.org/wp-content/uploads/2018/07/Justice-Needs-and-Satisfaction-in-Ukraine_UA.pdf

¹⁴ *Legal Needs Surveys and Access to Justice*. 2019. P. 3.

¹⁵ OECD. *Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre*. Paris, OECD Publishing, 2019. URL: <https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en>

¹⁶ OECD *Framework and Good Practice Principles for People-Centred Justice*. GOV/PGC(2021)26. URL: <https://www.oecd.org/publications/oecd-framework-and-good-practice-principles-for-people-centred-justice-cdc3bde7-en.htm>

для поліпшення доступу до правосуддя в державах-членах, враховуючи їх особливості (які відображали правові/юридичні потреби та потреби у сфері правосуддя різних груп населення), з метою підтримки інклюзивного економічного зростання, сприятливого інвестиційного клімату та якісних демократій¹⁷. Виходячи з припущення, що для надання людям послуг у сфері правосуддя найкращим чином необхідні здорова судова система та рівність перед законом, принципи заохочують людиноцентричний (людиноорієнтований) підхід до ефективності системи правосуддя (англ. *a people-centred approach to justice system performance*), в основу якого покладене виявлення та задоволення потреб людей у правосудді, незалежно від того, чи самі люди визнають (усвідомлюють / сприймають) свої потреби як правові або такі що мають правовий вимір).

Характеристиками людиноцентричного правосуддя є:

- чітка мета – орієнтованість на людей (людиноцентризм) і задоволення правових/юридичних потреб усіх людей;

- постійні/триваючі (англ. *ongoing*) та скоординовані дослідження та дані – для створення та підтримки надійної доказової бази, яка містить інформацію про те, якими є найпоширеніші юридичні проблеми людей, хто (які групи, категорії осіб) стикається з цими проблемами та якою мірою здатен їх вирішити, а також про те, які стратегії “працюють” найбільш ефективно, для кого та за яких обставин;

- зрозумілі для користувачів комунікаційні стратегії щодо послуг правосуддя; за необхідності – спільне з постачальниками та потенційними користувачами проектування юридичних і судових послуг, які б

враховували потреби та досвід різних користувачів;

- інвестиції та організація послуг у системі правосуддя, які належним чином відображають юридичні потреби різних користувачів, щоб забезпечити ефективний розподіл ресурсів і доступ до послуг для всіх; моніторинг результатів¹⁸.

Принципи для людино-орієнтованого правосуддя згруповані у 5 розділів. Оскільки йдеться про трансформацію, то *основою* (англ. *foundation*) будь-яких змін є лідерство; відтак, основою змін у сфері правосуддя є *віддане людиноорієнтованій культурі лідерство*, покликане допомогти всім державним інституціям просувати людиноцентричну трансформацію правосуддя. Базовим принципом, яким слід керуватися, здійснюючи таку трансформацію, є повага до верховенства права та основоположних прав, оскільки саме забезпечення поваги до верховенства права лежить в основі понять рівного доступу до правосуддя та справедливого ставлення, захисту прав і основоположних свобод і незалежності судової влади. Це фундамент людиноцентричного правосуддя та відповідної культури, а також громадської довіри як до системи правосуддя, так і до державних установ у цілому.

Чотирма компонентами (англ. *pillar* – стовп, опора) людиноцентричного підходу є такі: 1) *розробка та надання людиноцентричних (орієнтованих на людину) юридичних послуг та послуг у правосудді* (англ. *Designing and delivering people-centred legal and justice services*), іншими словами, – розробка справедливого реагування на основі емпіричного розуміння юридичних потреб людей та потреб у сфері правосуддя, у тому числі для найбільш вразливих

¹⁷ Там само, с. 4.

¹⁸ Там само, с. 5.

груп; 2) *інструменти та інфраструктура управління* (англ. *Governance enablers and infrastructure*) – розробка механізмів управління для людиноорієнтованого правосуддя, у т.ч. надійні механізми координації та відповідне використання технологій у секторі правосуддя, оскільки технології мають, зокрема, потенціал для виявлення вузьких місць установ, зміни форм надання послуг і врахування точки зору користувачів; 3) *уповноважування людей для здійснення трансформації, орієнтованої на людей* (англ. *Empowering people to make people-centred transformation happen*) – розширення можливостей людей відстоювати власні права, що може набувати різних форм, у тому числі підвищення правової грамотності та освіти громадян; 4) *планування, моніторинг та оцінка на основі фактичних даних* (англ. *Evidence-based planning, monitoring and evaluation*) – посилення ролі фактичних даних (що вимагає їх наявності, якості та повноти), особливо для планування, політики та прийняття рішень з метою створення орієнтованої на людей культури в рамках системи правосуддя.

Отже, відповідно до Рамки ОЕСР людиноцентричне правосуддя фокусується на *розумінні* “юридичних потреб” (англ. *legal needs*) і “потреб у правосудді (справедливості)” (англ. *justice needs*) усіх людей, до того ж, незалежно від того, чи розглядають самі люди ці потреби як юридичні та / або такі, що мають юридичний вимір; ці проблеми з’ясовуються шляхом збору та опрацювання якісних та повних фактичних даних та досліджень; далі – людиноцентричне правосуддя передбачає *розробку* людиноорієнтованих послуг, які б задовольняли виявлені шляхом досліджень потреби, та передбачає *генерування (створення)* справедливих результатів і можливостей як для кожної людини (тобто для усіх – не залишаючи осторонь нікого), так і для загального здоров’я

та благополуччя суспільства, інклюзивного економічного зростання та якості демократичного врядування. Таким чином, людина та її потреби поміщені у центр усіх процесів щодо правосуддя.

Аналіз цього документа дозволяє зрозуміти, яким чином уряди “клубу успішних держав” втілюють гасло свого клубу – “Кращі політики для кращого життя” – в сферу правосуддя. Уряди кожної держави вільні у виборі інструментарію, шляхів, способів, методів і т.д., однак усіх їх об’єднують не лише відданість демократії, правам людини та верховенству права, але й прагнення реальними та дієвими шляхами удосконалювати урядування задля задоволення практичних потреб людей – до того ж, усіх людей, різних груп людей, кожної людини зокрема, – і це починається із розуміння (яке ґрунтується на результатах досліджень) тих потреб і проблем, з якими стикаються люди у повсякденному житті.

Після кількох років обміну досвідом та кращими практиками (що працює і для кого) та публічних обговорень, на підставі цього рамкового документа, 12 липня 2023 р. Рада ОЕСР схвалила згадані на початку цієї статті Рекомендації з доступу до правосуддя та людиноцентричних систем правосуддя (Рекомендації ОЕСР № 0498). Доволі прикметно, що цей документ має розділ, подібний до статті “визначення термінів” у вітчизняних законах, у якому:

– доступ до правосуддя означає здатність людей, бізнесу і громад запобігати конфліктам і отримувати ефективно (англ. *effective*), справедливе (англ. *fair*), рівне (англ. *equitable*) та своєчасне (англ. *timely*) вирішення своїх юридичних (англ. *legal*) і пов’язаних із правосуддям (англ. *justice-related*) потреб;

– людиноцентризм (англ. *people-centricity*) означає підхід, орієнтований на людину (англ. *human-oriented approach*), який приймає

перспективу людей як відправну точку та ставить людей у центр (серцевину – англ. *place people at the core*) під час розробки, надання, реалізації та оцінки державної політики, послуг і правових процедур у системі правосуддя та за її межами. Він враховує перспективи та потреби конкретних спільнот, у тому числі маргіналізованих, незахищених та груп у вразливому становищі (наприклад, жінок, дітей, корінне населення, людей похилого віку та людей з обмеженими можливостями).

Прикметно, що серед понять, які використовуються в цьому документі, є низка нових, невідомих досі вітчизняній юридичній науці та практиці, до прикладу:

– шляхи правосуддя (англ. *justice pathways*) стосуються офіційних і неофіційних досудових і судових механізмів і послуг, якими користуються люди та інші зацікавлені сторони (англ. *stakeholders*) для запобігання юридичним проблемам (англ. *legal issues*) і/або пошуку їх вирішення;

– юридичні потреби та потреби у правосудді (англ. *legal and justice needs*) можуть включати проблему, що має юридичний вимір або вимір, пов'язаний з правосуддям (англ. *legal and justice dimension*) в будь-якому секторі чи будь-якій стороні спору, незалежно від того, чи визнають це залучені сторони, а також до відповідного (англ. *subsequent*) запиту на доступ до послуг (державного) правосуддя та інших процедур вирішення спорів, механізми для отримання визнання та вирішення такої проблеми;

– дані про правосуддя, орієнтовані на людей (англ. *people-centered justice data*), стосуються даних, які збираються відповідно до стандартів захисту даних безпосередньо від людей, бізнесу і спільнот і які стосуються проблем правосуддя, з якими вони стикаються, впливу цих проблем, справедливості, яку вони хочуть і потребують, їхніх рішень про

вирішення їхніх проблем із правосуддям, їхній досвід роботи із службами правосуддя та їх здатність отримати справедливий результат.

Отже, очевидно є потреба порівняти розуміння людиноцентризму у “клубі успішних країн” та у вітчизняній науці. Зупинимося на національних особливостях розуміння людиноцентризму.

Зауважимо, що проблематиці людиноцентризму присвячена низка праць вітчизняних учених з філософських (В. Ільїн, В. Кремень, С. Цигульов та ін.), педагогічних (С. Алексєєва, А. Бойко, Г. Дмитренко, В. Кузьмич, С. Мудра, Є. Чернишова, К. Чернова та ін.), юридичних та інших суспільних наук. Серед останніх публікацій можна виокремити доповідь В. Кременя (2023), у якій розкрито основні риси філософії людиноцентризму в умовах глобалізованого інформаційно цифрового світу. Зокрема, наголошується на дедалі більшій затребуваності філософії людиноцентризму в умовах невизначеності, викликів і загроз що зростають, оскільки сучасна людина оточена різноякісним світом зі всіма його позитивами і негативами, нашарованими один на одній, і саме в людиноцентризмі людина постає як багатомірна, плюралістична в своїй унікальності та неповторності особистість, яка усвідомлює свою ідентичність та особистісну значущість¹⁹. Окрім філософського контексту, людиноцентризм акцентує увагу на розвитку самосвідомості людини, відкриває нові погляди на розуміння її сучасної сутності – вона не залишається стабільною, а постійно змінюється під впливом соціальних, економічних і технологічних процесів²⁰.

¹⁹ Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей. *Вісник НАПН України*, 2023, 5(1). С. 3. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126>

²⁰ Там само.

В праві людиноцентризм спершу почали досліджувати учені-адміністративісти В. Авер'янов, Є. Курінний, Р. Мельник та ін. Зокрема, Р. Мельник (2015) проаналізував сучасний стан наукового опрацювання концепції людиноцентризму у вітчизняній науці адміністративного права²¹. У подальшому цю проблематику підхопили інші науковці як складову своїх дисертаційних досліджень. До прикладу, досліджуючи методи адміністративного права, В. Юровська (2016) розглядала людиноцентристську концепцію у філософському аспекті як нову ідеологію адміністративного права²² та як ідеологічну передумову перегляду змісту методів адміністративного права²³. Досліджуючи органи, що реалізують державну митну політику, як складову системи публічного адміністрування²⁴, А. Маслова (2020) вивчала передумови виникнення концепції людиноцентризму в адміністративному праві, її зміст та нормативну основу²⁵. Не залишилися осторонь і процесуалісти: досліджуючи тлумачення понять та категорій

²¹ Мельник Р. С. Концепція людиноцентризму у сучасній доктрині адміністративного права. *Право України*. 2015. № 10. С. 157.

²² Юровська В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини: філософський аспект нової ідеології адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 41. Т. 3. С. 281–285.

²³ Юровська В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини як ідеологічна передумова перегляду змісту методів адміністративного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6. С. 82–89.

²⁴ Маслова А. Б. Органи, що реалізують державну митну політику, як складова системи публічного адміністрування: людиноцентристська концепція трансформації : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 444 с.

²⁵ Маслова А. Концепція людиноцентризму в адміністративному праві: передумови виникнення, зміст та нормативна основа. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. August 2020. С. 114–124.

в адміністративному судочинстві, О. Білоус розглядав людиноцентризм як ціннісну основу тлумачення понять, присвятивши цьому питанню як окремі публікації (2016)²⁶, так і відповідний підрозділ монографії (2020)²⁷. Вважаючи людиноцентризм своєрідним об'єднуючим концептом для вчених-адміністративістів, Є. Дояр використав його положення для постановки проблеми сучасного погляду на ознаки та сутність норм адміністративного права²⁸. Аналізуючи публікації 2023 р. зазначимо, що предмет адміністративного та податкового права з позицій концепції людиноцентризму досліджували О. Миколенко та А. Манджула (2023), вплив ідей людиноцентризму на зміст адміністративного права досліджувати І. Бойко та О. Соловйова (2023).

У 2017 р. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України присвятив темі людиноцентризму свою щорічну міжнародну науково-практичну конференцію, за результатами якої був опублікований відповідний збірник²⁹. З-поміж опублікованих у цьому збірнику доповідей відповідали заявленій тематиці конференції та охоплюються загальнотеоретичною проблематикою статті М. Білак (формування Конституційним

²⁶ Білоус О. В. Людиноцентризм як ціннісна основа тлумачення понять законодавства про адміністративне судочинство. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 41. Т. 4. С. 165–169.

²⁷ Білоус О. В. Людиноцентричні та аксіологічні аспекти тлумачення понять та категорій адміністративного судочинства: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 340 с.

²⁸ Дояр Є. І. Норми адміністративного права: сучасний погляд на ознаки та сутність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 91–97. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.16>

²⁹ Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. 420 с.

Судом України правових стандартів людиноцентричної спрямованості), Р. Луцького (людиноцентризм у позитивному праві), О. Львової (реформування правової системи України від радянського тоталітарного державоцентризму до людиноцентристського), Г. Наставної (роль антрополого-комунікативного підходу у пізнанні людиноцентризму у праві), К. Николиної (процедурні гарантії людиноцентризму як принципу організації державної влади), Н. Пархоменко (людиноцентризм як сутність діяльності держави), В. Плавича (природа людини через пізнання сутності права, або людиноцентризм у праві), Т. Тарахонич (людиноцентризм у праві та у правовому регулюванні: реалії сьогодення). В аспекті нашого дослідження виокремимо також статтю О. Гусаревої щодо ролі Міністерства юстиції України у формуванні та реалізації основних принципів людиноцентризму, – враховуючи ту обставину, що ОЕСР є міжурядовою організацією, а тому саме Мін'юст, а не органи судової влади, діятиме як національний партнер ОЕСР у сфері доступу до правосуддя. В інших статтях зазначеного збірника “людиноцентризм” використаний як “парасольковий” термін, яким охоплюється підхід, принцип, “призма” та под. та який дає можливість “прихистити” найрізноманітніші предмети наукових інтересів їх авторів: О. Батанова (теоретичні та прикладні аспекти людиноцентризму у муніципальному праві), О. Гумеги (реалізація принципів захисту прав інтелектуальної власності через призму людиноцентризму), О. Кадетової (застосування людиноцентристських засад у процесі гармонізації законодавства у сфері інтелектуальної власності з європейськими стандартами), І. Кушніра (людиноцентристські підходи в оподаткуванні діяльності в галузі будівництва), О. Малишева (деякі людиноцентристські аспекти археологічного права: історія та

сучасність), В. Сенчука (вплив людиноцентризму на охорону назв держави: правові підходи), О. Сиротенка (принципи людиноцентризму в праві США: «право повинно бути вчасним»), І. Софінської (людиноцентризм у громадянстві (на підставі рішень Європейського суду з прав людини), О. Старицької (особливості ідеї людиноцентризму у сфері ювенального права). Аналіз цих напрацювань дозволяє висувати, що вповні користуючись свободою наукової творчості та реалізуючи свій потенціал, вітчизняні науковці під “парасолькою” людиноцентризму пропонували широкий спектр власного розуміння цього поняття – від критики ідеї рівності і недискримінації як такої, що зазіхає на моральні основи суспільства, особливо на інститут сім'ї, та обґрунтування необхідності законодавчого визначення понять “людина”, “стать”, “чоловік”, “жінка”, “життя” і т. п. у законопроекті “Про людину”³⁰, до спроби розглядати пільгові кредити для придбання житла для представників певних професій (наприклад, науково-педагогічних і педагогічних працівників, суддів, медичних працівників тощо) та визначення об'єкту оподаткування податку з доходів фізичних осіб видатків на їх обслуговування (відповідно до п. 165.1.34 ст. 165 Податкового кодексу України) як приклади підтвердження реалізації принципу людиноцентризму у податковому праві при будівництві житла³¹.

Аналіз опрацьованих праць вітчизняних вчених дозволяє висувати, що українські науковці, які досліджували людиноцентризм у праві, розглядали його передусім крізь т.зв. “нормативні лінзи”, зокрема ст. 3 Конституції України. До прикладу, Г. Наставна зазначає, що “[О]сновою для концепції людиноцентризму

³⁰ Там само, с. 190–191.

³¹ Там само, с. 339.

є права та свободи людини і громадянина. З огляду на положення ст. 3 Конституції України <...>, можна стверджувати про закріплення людиноцентризму в праві на законодавчому рівні”³². Аналогічної позиції дотримується А. Николина: “Загальновідома ст. 3 Конституції України, яка за кількістю згадувань може побити всі рекорди, проголошує, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Можемо констатувати це як закріплення принципу людиноцентризму на найвищому законодавчому рівні, що свідчить про сприйняття універсальних правових цінностей”³³. Ці приклади ілюструють, що науковці вибудовують такий логічний зв’язок: оскільки Конституція України визнає людину найвищою соціальною цінністю, а утвердження прав і свобод – головним обов’язком держави, до того ж права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, – відтак цей конституційний припис *eo ipso* свідчить про наявність “людиноцентризму”, який отримав конституційне закріплення і має стати основою функціонування держави у різних сферах.

³² Наставна Г. В. Роль антрополого-комунікативного підходу у пізнанні людиноцентризму в праві. *Альманах права*. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 219.

³³ Николина К. В. Процедурні гарантії людиноцентризму як принципу організації державної влади. *Альманах права*. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 229.

До переліку основних завдань концепції “людиноцентризму” Р. Мельник відносить:

– забезпечення соціально-правової трансформації суспільства і держави, результатом якої стане “перетворення” приватних осіб на громадян, вільних особистостей;

– звільнення приватних осіб від думки про те, що вони лише “гвинтики” державного механізму;

– сприяння виробленню насамперед норм адміністративного права, які зобов’язували б державу ефективно та послідовно “служити” інтересам приватних осіб;

– стати сполучною ланкою між принципом верховенства права та його реалізацією на практиці;

– втілити у життя ідею, сформульовану Франкліном Делано Рузвельтом, про те, що “обов’язок держави перед громадянином – це обов’язок слуги перед господарем”³⁴.

Отже, хоча йдеться про обов’язок держави “служити” інтересам приватних осіб, забезпечувати їх права, і цей обов’язок має конституційне підґрунтя, проте актуальним залишається питання, яким чином держава виконуватиме цей обов’язок, щоб він не залишався суто декларативним – яким чином права і обов’язки людини визначатимуть сутність і спрямованість діяльності держави, як людина буде поставлена в центр державної політики, на підставі яких даних формуватимуться уявлення про юридичні проблеми, з якими стикаються особи, чиї та які саме права та інтереси потребують захисту, за допомогою яких засобів захисту та под. Адже між конституційним закріпленням, декларуванням людиноцентризму та його реальним втіленням у діяльність держави, у т.ч. щодо

³⁴ Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 21–22.

доступу до правосуддя, – непростий і тривалий шлях, по якому чимало країн ОЕСР уже просунулися, і використовуючи можливості цієї організації щодо обміну досвідом і кращими практиками, розробили певні інструменти, які вже виявили свою ефективність в одній чи кількох країнах.

Як вбачається з Рекомендації ОЕСР № 0498, Рамки ОЕСР та інших документів та матеріалів, у них йдеться не про декларування чи визнання цінності людини та гарантування прав людини (очевидно, що подібні норми є у більшості конституцій держав-членів), а передусім про практичну діяльність урядів задля того, щоб люди могли вирішити свої проблеми у найбільш ефективний спосіб. У сфері доступу до правосуддя це передбачало передусім дослідження цих проблем та способів / механізмів їх вирішення, оцінку їх ефективності та результативності та розробку рішень, спрямованих на поліпшення ситуації.

Що означає “бути людиноцентричними” – “поставити людину у центр” – з досвіду країн ОЕСР? Це може мати найрізноманітніший вигляд, потребувати різних стратегій та інструментів. Про конкретні шляхи, до яких вдаються держави-члени ОЕСР задля поліпшення доступу до правосуддя можна висувати на підставі аналізу матеріалів заходів – як підготовчих, так і виступів та презентацій представників урядів та експертів, опублікованих доповідей та результатів досліджень та ін.

Наприклад, в низці країн (Мальті, Іспанії, Сполученому Королівстві та ін.) за результатами досліджень, покликаних виявити, чому не працюють запропоновані сервіси, змінили підхід до розробки послуг з точки зору користувача, усунути існуючі бар’єри (передусім, технічного, процедурного характеру) та розробити “дружні до конкретного користувача” формати. Багато країн працюють над

посиленням співпраці між судами і надавачами соціальних і юридичних послуг, запроваджуючи різні варіанти т.зв. цілісного підходу (англ. *holistic approach*) – у таких спосіб може бути вирішено багато не лише юридичних, але й соціально-економічних проблем, у т.ч. у сфері охорони здоров’я, психологічного консультування та ін. У Бельгії та ін. країнах розвивають альтернативні методи вирішення спорів, зокрема медіацію, оскільки люди не бажають звертатися до суду за захистом – вони хочуть просто вирішити свої проблеми без звернення до суду, відтак намагаються це зробити за допомогою примирювальних процедур; у Канаді, де є проблеми, пов’язані з історичною дискримінацією, першочерговими є питання подолання історичної травми та багаторічного несправедливого ставлення до корінного населення та маргіналізованих груп; у Латвії поряд зі спрощенням процедур для ведення бізнесу створюють спеціалізовані суди, які концентруються на комерційних, корупційних питаннях і відмиванні грошей; у Болгарії зосереджені на залученні людей, зокрема у публічні обговорення законопроектів щодо судової реформи, виходячи з переконання, що таке залучення дозволяє людям включатися у процес прийняття рішень з питань, що мають для них велику важливість і такий підхід відкриває суд для людей, враховує їхні потреби і проблеми, підвищує довіру громадян до судової системи.

Безпрецедентну можливість зробити правосуддя більш доступним дає диджиталізація, і протягом пандемії багато юрисдикцій внесли зміни до процедур та запровадили віртуальні зали судових засідань, відеоконференції, можливість вчиняти певні процесуальні дії, різні формати E-justice. Однак це створило іншу проблему – цифрового розриву, оскільки багато людей через відсутність необхідних умінь не мають доступу до цифрового

світу та інформації, – відтак у багатьох країнах працюють над її подоланням.

Безперечно, у межах однієї статті неможливо навіть перерахувати варті уваги “кращі практики” – обмежимося заувагою, що для України може бути корисний як іноземний досвід окремих країн, так і досвід ОЕСР як міжнародної організації, яка акумулює, узагальнює та поширює національний досвід країн-членів та допомагає урядам виробити найбільш оптимальні та дієві інструменти.

Висновки. Проведене дослідження, передусім порівняння документів ОЕСР та матеріалів глобальних форумів із публікаціями вітчизняних науковців, засвідчує відмінність підходів щодо розуміння “людиноцентризму”: у той час як в Україні людиноцентризм розглядається передусім крізь т.зв. “нормативні лінзи”, зокрема ст. 3 Конституції України, в ОЕСР людиноцентричне правосуддя фокусується на розумінні “юридичних потреб” і “потреб у правосудді (справедливості)” (навіть якщо люди не розглядають ці потреби як юридичні) та передбачає розробку людиноорієнтованих послуг, які б задовольняли виявлені (шляхом збору та опрацювання якісних та повних фактичних даних та досліджень) потреби, не залишаючи нікого осторонь, задля благополуччя

суспільства, інклюзивного економічного зростання та якості демократичного врядування. Рамковий документ для людиноцентричного правосуддя, розроблений ОЕСР у 2021 р., та Рекомендації ОЕСР № 0498, містять поняття, принципи та рекомендації, що мають на меті допомогти урядам, особам, які формують політику, судовій гілці влади та іншим заінтересованим особам оцінити та вдосконалити правову та інституційну основу для поліпшення доступу до правосуддя в державах-членах, враховуючи їх особливості. Прикметно, що уряди кожної держави вільні у виборі інструментарію, шляхів, способів, методів і т.д., однак спільним є відданість демократії, правам людини та верховенству права, а також прагнення удосконалити урядування задля задоволення практичних потреб людей. Таким чином, людиноцентричний підхід не зводиться до закріплення відповідних приписів у конституції; передусім це розробка та реалізація державної політики, послуг і процедур у системі правосуддя з *урахуванням потреб людини, а не інституцій* (органів чи установ в системі правосуддя), на підставі вивчення юридичних потреб та потреб у правосудді, спираючись на дані про правосуддя, орієнтовані на людей.

Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)
Issued quarterly
Passed for printing: 30.09.2024